

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Ravinnehuuhtoumat ja niiden ehkäiseminen

Helinä Hartikainen

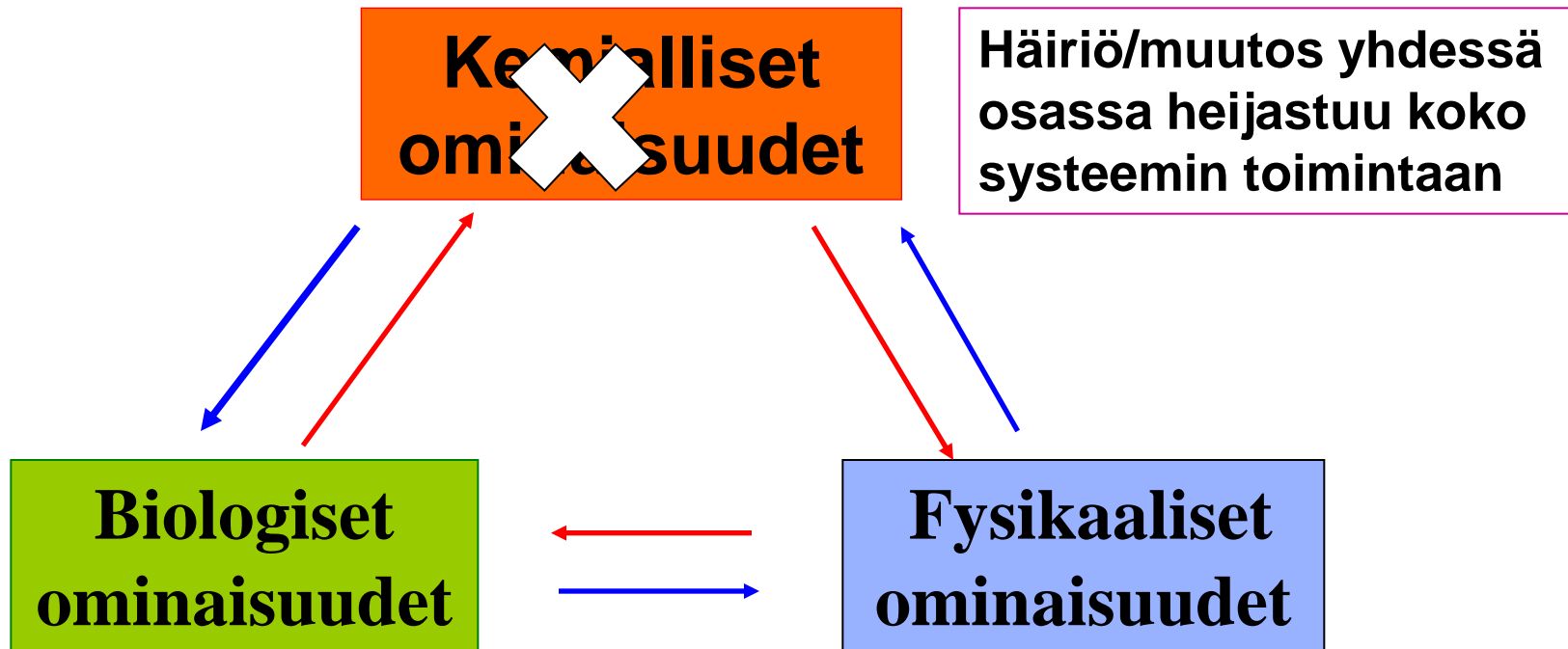
Elintarvike- ja ympäristötieteiden laitos

Helsingin yliopisto

Miten maaperä toimii?

- Kemiallisten, fysikaalisten ja biologisten tekijöiden välinen vuorovaikutus kiinteä (syy-seuraus –suhde monisyinen)

Ravinnetalouden pullonkaulat

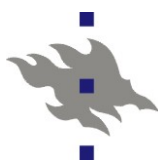
- Jotkut ravinteet kuten **fosfori sitoutuvat maahan tehokkaasti**
  - kasvit joutuvat kilpailemaan kemiallisten pidättymisreaktioiden kanssa
  - huono biologinen käyttökelpoisuus aiheuttaa lannoitustarvetta
- Jotkut ravinteet **eivät sitoudu lainkaan** maahan
  - esim. **nitraattimuodossa (NO_3^-) oleva typpi** huuhtoutuu helposti
    - kaikki maassa oleva typpi pyrkii muuttumaan nitraatiksi
  - jos kasvit eivät ehdi sitoa maassa muodostuvaa nitraattia, kasvaa riski sen huuhtoutumisesta valumaveden mukana
- Tehokas sitoutuminen biomassaan vähentää ravinnetappioita kasvukauden aikana
  - elintarvikkeiden mukana poistuneista ravinteista vain osa palautuu peltoon

Ravinteiden esiintymismuodot ja biologinen saatavuus

- liuenneena maavedessä
  - välittömästi biosaatavaa
- pidättyneenä maahiukkasten pinnoille (eri mekanismeja)
  - saatavuus vaihtelee (riippuu sitoutumismekanismista)
- rakentuneena maassa olevaan hajoavaan orgaaniseen ainekseen
  - saatavuus kasveille edellyttää mineralisaatiota (tarvitaan aktiivinen mikrobisto)
- aineosana rapautumattomassa kiviaineksessa
  - käyttökelvotonta, saatavuus edellyttää mineraalin rapautumista

Typpi maassa

Typpi-reservit ja niiden käyttökelpoisuus

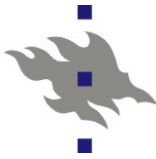
- ilmakehän N_2 merkittävin reservi
- maassa valtaosa orgaanisessa muodossa

Orgaaninen N

- ei suoraan biologisesti käyttökelpoista (kasvit voivat pieninä määrinä hyödyntää ureaa (hajoaa maassa nopeasti NH_4^+ -muotoon))
- huuhtoutumisriski varsin pieni (maavedessä on jonkin verran liukoisia orgaanisia N-pitoisia yhdisteitä)

Epäorgaaninen N

- NH_4 -N **käyttökelpoista kasveille** (NH_4^+)
- NO_3 -N **käyttökelpoista kasveille** (NO_3^-)

- NH_4^+ voi sitoutua vaihtuvana kationina **negatiivisesti varatuille savihiukkasten pinnoille** (lyhyeksi aikaa) tai
- se voi joutua savimailla savimineraalien kerrosväliin kasvien ulottumattomiin
  - vapautuu takaisin vähin erin
- NH_4^+ nitrifioituu yleensä kuitenkin nopeasti NO_3^- :ksi
- NO_3^- ei sitoudu kemiallisesti eikä fysikaalisesti maahan (maahiukkasilla negatiivinen nettovaraus → **hylkiminen**)
- NH_4^+ :a vapautuu orgaanisen aineksen hajotuksessa, jolloin joutuu alttiiksi nitrifikaatiobakteerien toiminnalle

Kaikki maahan joutunut typpi pyrkii viime kädessä muuttumaan nitraattimuotoon

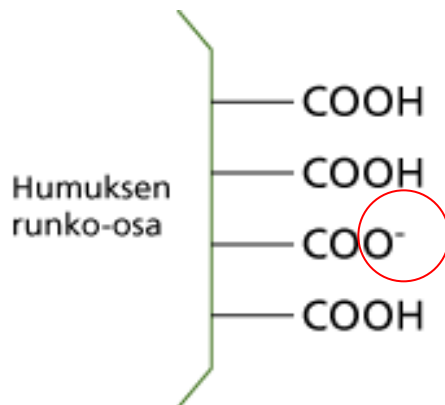

Humuksen pintavaraus on pH:sta riippuva

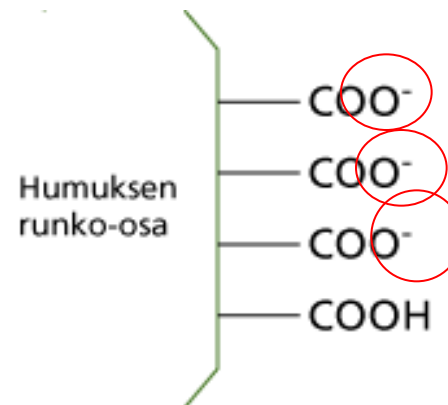
- kun pH riittävän korkea, humuksen reaktioaktiivisista ryhmistä

↓
syntyy negatiivinen varaus

matala pH

korkea pH

Ravinnekationien sitoutuminen **humuksen pinnoille vaihtuvaan muotoon** vähenee maan happamoituessa

↪ huuhtoutumisriski kasvaa

■ NH_4^+ voi sitoutua maan negatiivisesti varatuille hiukkaspinnoille **vaihtuvaan muotoon** (humus/savimineraalit)

- kilpailu muiden vaihtuvien kationien kanssa
- kasvien käytössä
- hyväkuntoisessa maassa muuttuu nopeasti nitraatiksi

■ Savimaissa NH_4^+ voi pidäytyä väliaikaisesti savimineraalien kerrosväliin **vaikeasti vaihtuvaan muotoon** ("K⁺:n jättämä kolo")

- ei huuhtoudu
- tulee verkkaisesti takaisin kasvien käyttöön

Typen mikrobiologiset reaktiot ja liikkuminen

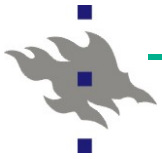
Hyväkuntoisessa maassa tehokas mikrobisto

- NH_4^+ :n vapautuminen orgaanisesta aineksesta biomassan hajotuksessa = **ammonifikaatio**

* ongelmana se, että voi olla eriaikaista kasvin typenoton kanssa $\Rightarrow$ potentiaalinen riski ympäristölle

- jos maan pH on liian korkea, maan NH_4^+ muuttuu NH_3 -kaasuksi:
 $\text{NH}_4^+ + \text{OH}^- \rightarrow \text{NH}_3\uparrow + \text{H}_2\text{O}$ eli **typpeä karkaa kaasumaisena!**

Siis: ei kalkitusta yhtä aikaa NH_4 -lannoituksen kanssa tai lannan levityksen kanssa!

- **Nitrifikaatio (vaatii hapelliset olot)**

- maan rakenteen oltava kunnossa
- herkkä haitta-aineille

NH_4^+ hapettuu mikrobien toimesta NO_3^- :ksi, mikrobit saavat reaktiossa energiaa

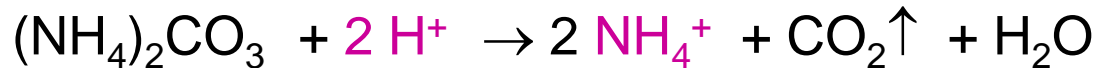
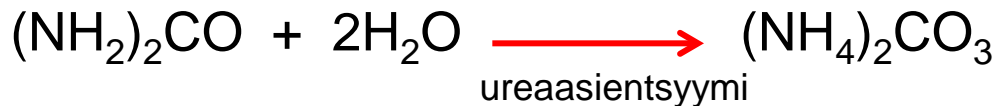
nitrifikaation sivutuotteena H^+ -ioneja maahan:
(happamoittava vaikutus)

myös N_2O -kaasun tuotto mahdollista (riippuu maan O_2 -tilanteesta) , typpi karkaa kaasumaisena yhdisteenä

- **Nitrifikaatiossa typpi muuttuu helposti huuhtoutuvaan muotoon**

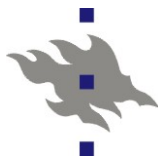
- Urean hydrolyysi nostaa väliaikaisesti maan pH:ta:

joutuu nitrifikaatioprosessiin

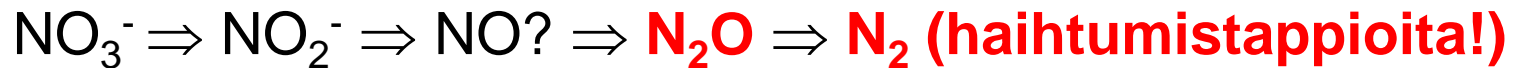
(yksi N tuottaa 2 H⁺.aa) eli yhteensä 4 H⁺

= lopputuloksena happamoittava

Huonorakenteisessa maassa (märkä, tiivistynyt tms.) vapaan hapen (O_2) vähetessä mikrobit alkavat turvautua kemiallisesti sidottuun happeen (NO_3^- , ... SO_4^{2-}) hengityksessään

➤ **hapen puute** käynnistää **denitrifikaation**:
nitraatti **pelkistyy** N_2O :ksi (tai jopa N_2 :ksi asti)

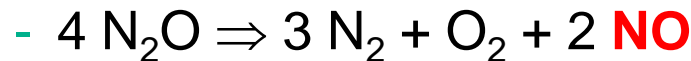

- N_2 haitatonta ympäristön kannalta

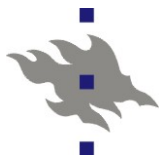
- N_2O **haitallista ympäristön kannalta**

- kasvihuonekaasu

- ylemmässä ilmakehässä (ultraviolettisäteily)

otsonia häviää

5. Typen tappiot

Vesitalous säätelee N:n kohtaloa ja liikkumista maassa:

- $\text{NO}_3\text{-N}$ ei pidäty, liikkuu veden mukana
- $\text{NH}_4\text{-N}$ nitrifioituu yleensä nopeasti $\text{NO}_3\text{-N}$:ksi hyvissä oloissa
⇒ N:n huuhtoutumisriski kasvaa
- liika märkyys johtaa haihtumistappioihin N_2O ja N_2
- liukoista orgaanista N:ä melko vähän

Liikkumista veden mukana säätelee (ruotsalaistutkimuksen mukaan):

- sademäärä > lannoitteen määrä > maalaji > pohjaveden korkeus > viljelysteemi ~ viljelykasvi > lannoitusaine
- **NO_3^- pohjavedessä:** raja-arvo $50 \text{ mg NO}_3^- \text{ l}^{-1}$ (11.3 mg N)
  - * märehitijöillä lisääntymisvaikeuksia

6. Fosfori maassa

Käyttökelpoisuus kasveille ja kuormituspotentiaali riippuvat fosforin esiintymismuodosta ja sitoutumistavasta

☐ Fosfori voi esiintyä:

■ liuenneena **maavedessä**

- **orgaanisessa muodossa** (joskus enemmän kuin epäorgaanista)
  - ei suoraan käyttökelpoista
- **epäorgaanisina ioneina** (H_2PO_4^- , HPO_4^{2-} , PO_4^{3-})
  - käyttökelpoista

■ pidättyneenä **oksidipinnoille** (osin käyttökelpoista)

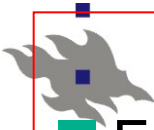
■ **orgaaniseen ainekseen** rakentuneena (vaatii hajotuksen)

■ **mineraalirakenteissa** (apatiitti, ei biosaatavaa)

Fosforin reaktiot

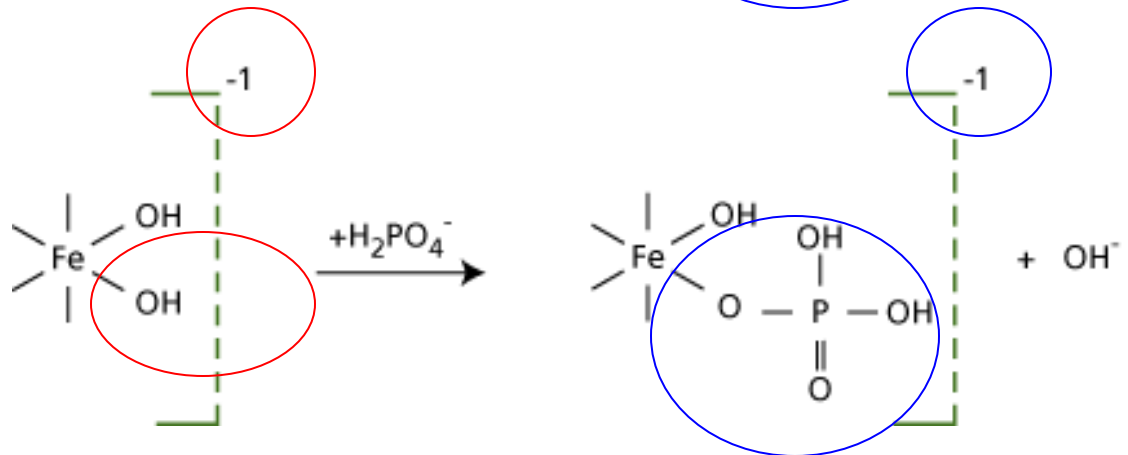
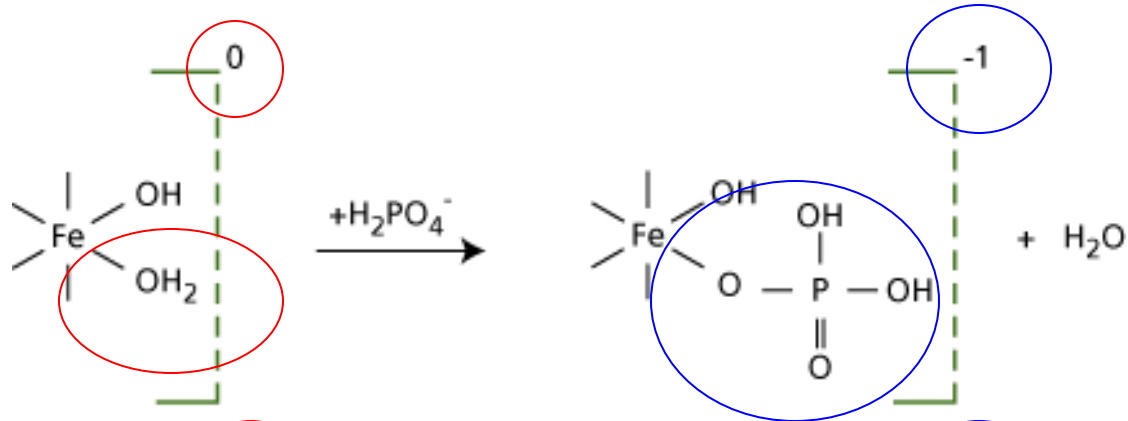
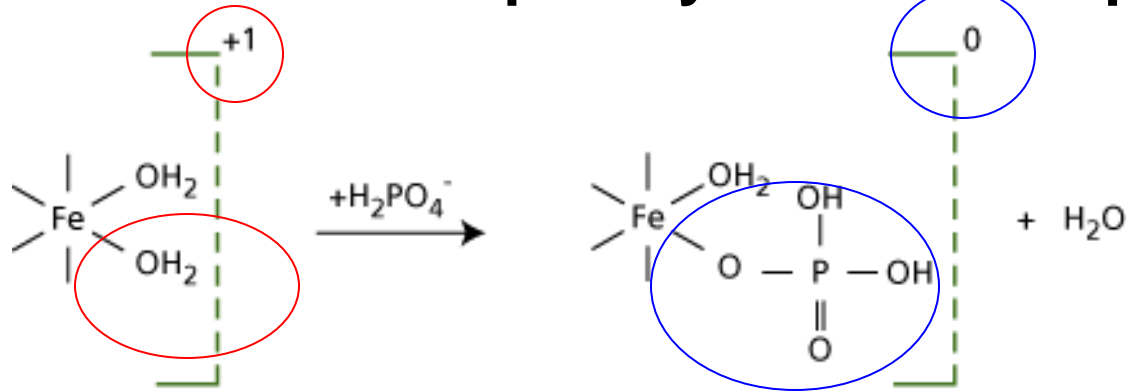
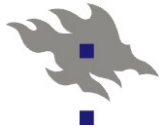
- pidättyy kemiallisessa reaktiossa, esim. HPO_4^{2-} , PO_4^{3-}
  - lujasti Al- and Fe-oksidiin pinnoille (maan mineraalien rapautumisen tuotteita)
    - paljon hienojakoisissa maissa, pidättyminen tehokasta (humus edistää biosaatavuutta)
    - turvemaissa vähän, pidättyminen voi olla olematonta (saveaminen tuo pidätyspintaa)
- sitoutuminen vähentää fosforin liikkuvuutta ja biologista saatavuutta, juurten ”on kasvettava fosforin luo”
  - vähentää huuhtoutumisriskiä **vajoveden** mukana
  - **kerryttää fosforia pintamaahan** ja lisää **eroosiosta aiheutuvaa vesistöjen kuormittumisriskiä**

- Fosfaatin sitoutuminen tapahtuu **kemiallisen reaktion** avulla
  - fosfaatti syrjäyttää **oksidin pinnalla** olevan OH- tai H₂O-ryhmän ja sitoutuu suoraan oksidin keskuskationiin
  - fosfaatti voi pidäytyä **myös negatiivisesti varatulle pinnalle**
  - alhainen pH suosii pidättymisreaktiota
    - repulsio pienempi (koska pinta muuttuu positiivisemmaksi)
    - H₂O-ryhmä helpompi syrjäyttää kuin OH⁻

Spesifinen anionin pidättyminen oksidipinnalle

Fosforiin liittyvät ongelmat

- **Tehokas pidättyminen maahan**
  - hidas liikkuminen
  - huono biosaatavuus
  - pyrkii sitoutumaan pintamaahan ⇒ kertyminen

- **Turvemaissa ei juuri lainkaan pidättäviä komponentteja**
  - pidättyminen voi olla olematonta
  - esim. suometsissä käytetään hidasliukoisia P-lannoitteita

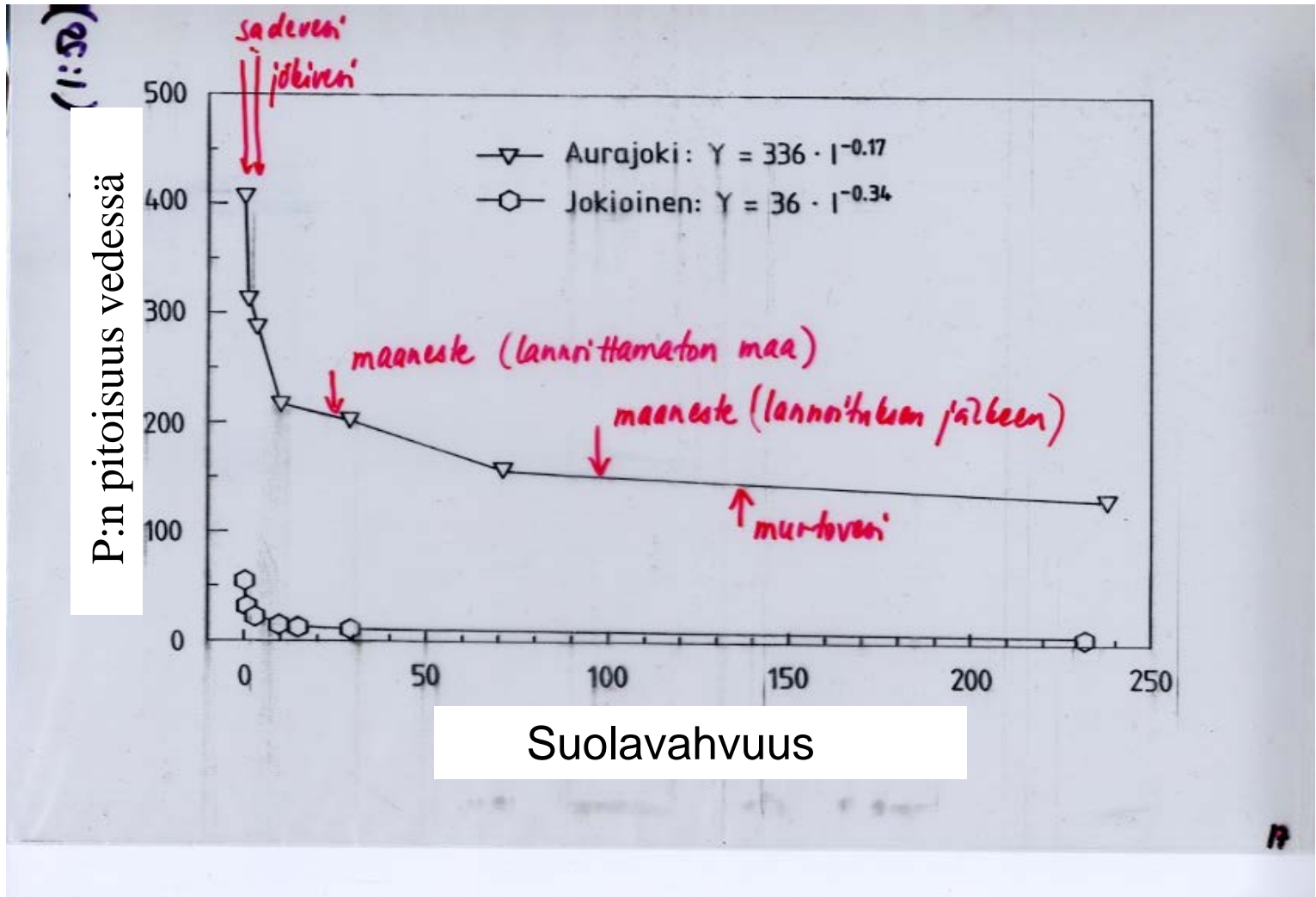

■ **Pidättymistä suosii**

- alhainen pH (tärkeää huolehtia maan kalkituksesta, muista myös molybdaatin vaatima riittävän korkea pH)
- maaveden korkea suolapitoisuus
  - **CaSO₄:n toiminta fosforinkuormituksen vähentäjänä perustuu suolapitoisuuden kasvattamiseen, ei Ca²⁺:n reaktioihin fosforin kanssa**
  - **suolapitoisuuden nousu pitää maapartikkeleita flokkuloituneena**

Liuksen suolaväkevyyden vaikutus fosforin uuttumiseen ($\mu\text{g/l}$) maasta laboratorionkokeessa (uutto 1:50)

■ Fosforin pidättymistä vähentävät (käyttökelpoisuutta parantavat)

- **humus, korkea pH** (tekee pidätyspinnan negatiivisemmaksi)
  - neg. varatun fosfaatin sitoutumismahdollisuudet heikkenevät
- kun **maa on pitkään veden kyllästämä** ja Fe^{3+} pelkistyy Fe^{2+} :ksi
  - Fe liukenee ja sen sitoma fosfori irtoaa
  - reaktiota ei voida käytännössä hyödyntää

■ Alhainen lämpötila hidastaa reaktiota

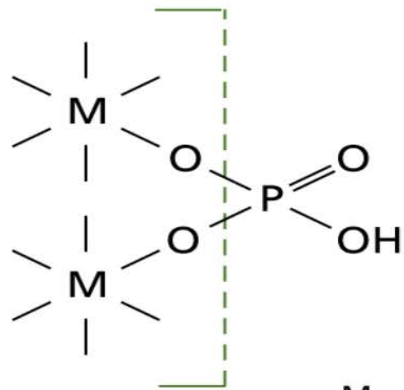
- mutta maan jäätyminen lisää rajusti pidättymistä
  - puhdas vesi jäätyy ja ***sulan osan suolapitoisuus*** lisääntyy

Huom! Kasvit joutuvat kilpailemaan nopeiden kemiallisten pidättymisreaktioiden kanssa P:stä!

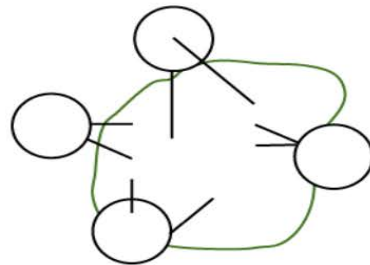
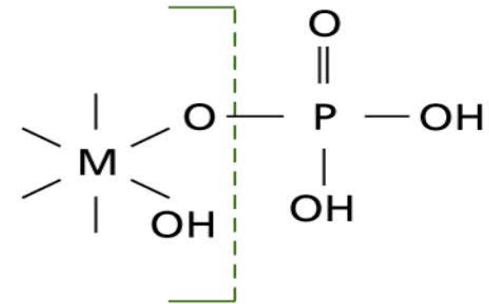
Mitä täydempi pidätyspinta on, sitä heikommin fosfori sitoutuu (saatavuus paranee)

**P kiinni kahdella sidoksella
- luja sidos**

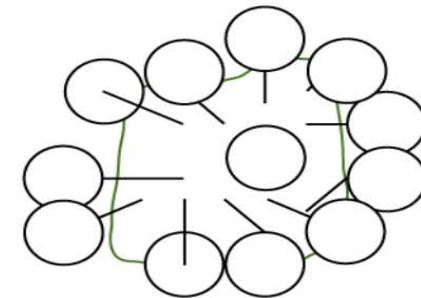

M = oksidipinnan Al tai Fe

**P kiinni yhdellä sidoksella
- sidos heikompi**

○ = $\text{H}_2\text{PO}_4^- / \text{HPO}_4^{2-}$

Mobilisoitumisreaktiot

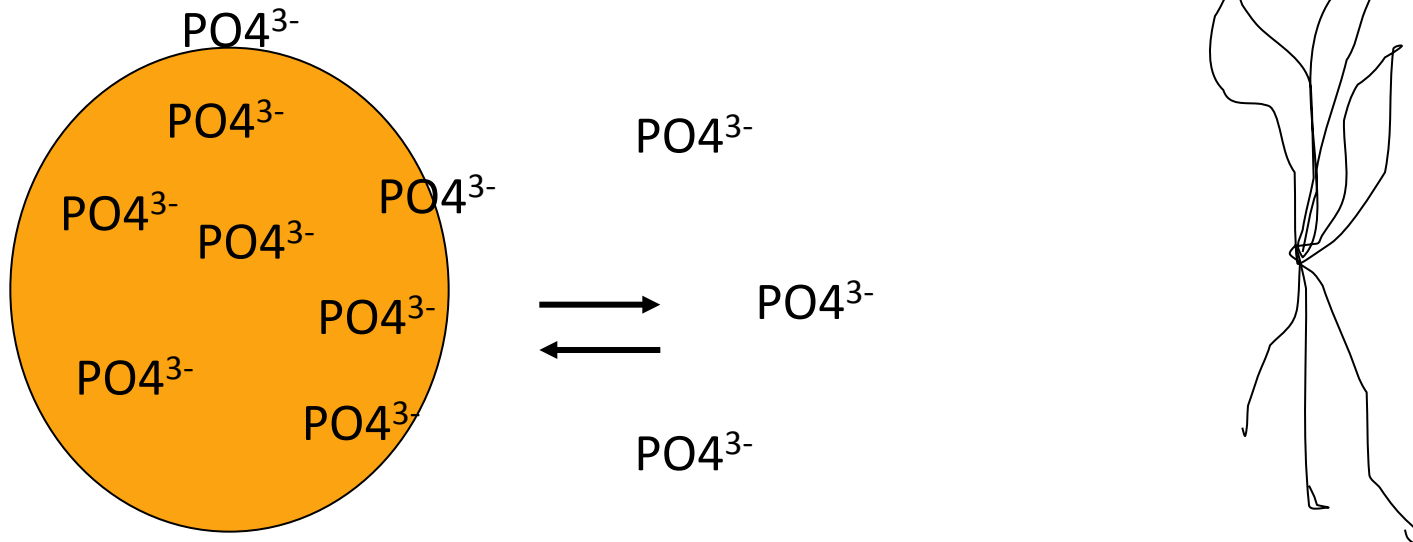
- Maa yrittää ylläpitää *sille tyypillistä* maanesteen P-pitoisuutta (**dynaaminen tasapaino**):
  - kun kasvi ottaa P:a, maan pinnalta pyrkii vapautumaan tilalle uutta
  - kun maata lannoitetaan, osa P:stä sitoutuu kiintoaineeseen pinnoille (maa-aines vastustaa P-pitoisuuden nousua maavedessä) ja vain osa jää liuosfaasiin

Hiukkaspinnan fosfori pyrkii tasapainoon maaveden fosforin kanssa

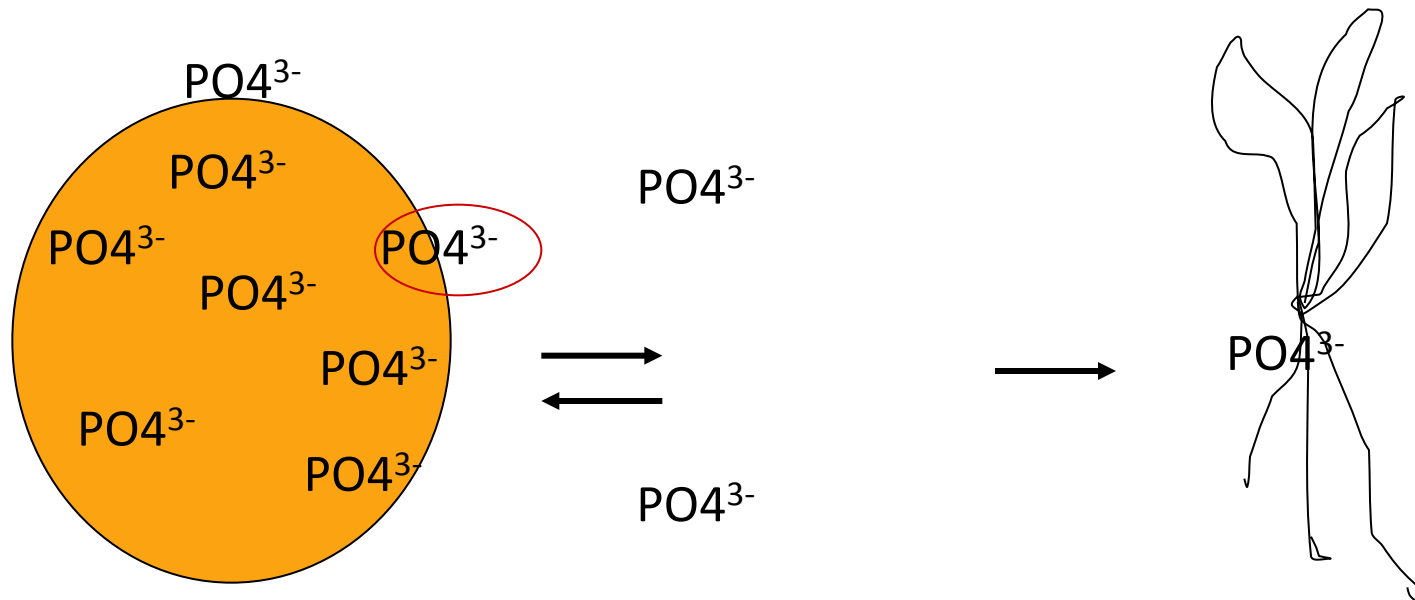

Maavesi

Lähde: Helinä
Hartikainen /HY

Hiukkaspinnan fosfori pyrkii tasapainoon maaveden fosforin kanssa

Maavesi

Lähde: Helinä
Hartikainen /HY

7. P-kuormitus pelloilta

■ P:n reitit vesiväyliin

- vajoavan veden mukana liukoisessa muodossa tai partikkeliainekseen sitoutuneena (oikovirtaukset, halkeamat, makrohuokokset)
  - savimineraalit sanelevat maan kutistumista!
- pintavalunnan mukana liukoisena tai eroosioainekseen sitoutuneena

■ P-kuormituksen laatu ja määrä riippuu :

- maatyypistä (mineraali/orgaaninen)
  - maalajista (oksidien määrä)
  - maan rakenteesta (veden liikkuminen)
  - sääoloista
  - P:n kemiallisesta muodosta ja sitoutumisesta
  - lannoitushistoriasta

Eroosio kuljettaa aineita vesistöihin

P-dilemma

Kysymys: Miksi fosfori aiheuttaa kuormitusta viljelymailta, vaikka se sitoutuu lujasti maa-ainekseen?

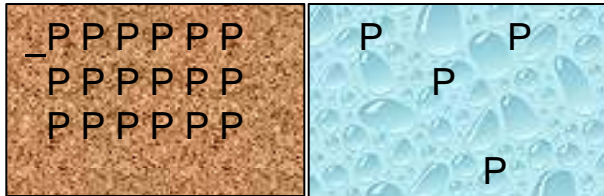
- Maahiukkaset yrittävät ylläpitää tiettyä P:n pitoisuutta niitä ympäröivässä maavedessä:
  - kun kasvi ottaa P:a maavedestä, **hiukkasten pinnoilta** vapautuu maaveteen uutta tilalle
- Sama mekanismi toimii eroosiotilanteessa

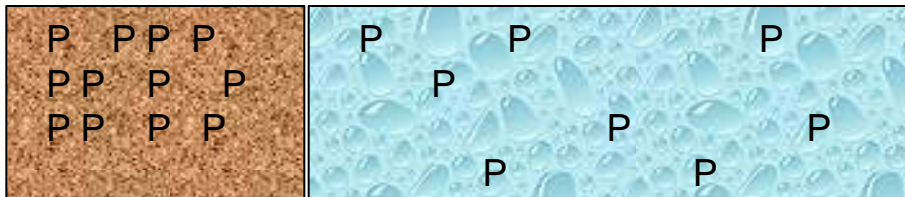
P-dilemma

Vastaus: Maalla on pitkä muisti

Maahiukkanen

Sitä mukaa kuin veden määrä lisääntyy, jatkuu P:n luovutus eli **kokonaiskuormitus kasvaa**

Eroosion torjunta!

- eroosio ~ jatkuva uutto

⇒ uuttunut **liukoinen** fosfori **biologisesti käyttökelpoista**

- tulva ja pintavirtailu suosivat P:n vapautumista

toimivan ojituksen merkitys korostuu

- kiintoainekseen sitoutuneen ja liukoisena huuhtoutuvan P:n välittömät vesistövaikutukset erilaisia

Maan kokonais-P:n määrä ei kerro kuormitusriskiä

- eroosioaineksen kulkeutuessa vesistöihin se luovuttaa matkalla P:a ympäröivään veteen

↳ kiintoaines köyhtyy P:stä

Kalkitus maan kasvukunnon ylläpitäjänä

- kalkitusaineiden **anioni** tekee neutralointityön, ei esim. Ca^{2+}
  - CaCO_3 , $\text{Ca,Mg}(\text{CO}_3)_2$, CaO , $\text{Ca}(\text{OH})_2$, Ca_2SiO_4 , jne
- edistää mikrobiologista aktiivisuutta ja ravinteiden vapautumista orgaanisesta jätteaineksesta
  - sienten kilpailukyky heikkenee
  - murujen stabiilisuus paranee (**vesi- ja kaasu- ja N-talous!**)
- parantaa ravinteiden hyväksikäyttöä
  - P:n ja Mo:n biosaatavuus paranee (**biologinen typensidonta**)
  - KVK eli kationimuotoisten ravinteiden pidättyminen biosaatavaan muotoon lisääntyy